

Római kori védmű és török fürdő a pesti belvárosban

(Budapest, V. ker., Pesti Barnabás utca 1., Hrsz.: 24312)

2007. június 12-től október 17-ig – 2006-os szondázó kutatás folytatásaként (BESZÉDES–ZÁDOR 2007, 266) – megelőző feltárást végeztünk az V. ker. Pesti Barnabás utca 1. számú épület, az egykori ELTE „A” épülete udvarán. Az ásatás során római, népvándorlás- és középkori objektumok, továbbá egy törökkori fürdő maradványai kerültek elő. (1. kép)

Az udvar közepén az újkori és a törökkori feltöltés alatt 3,5-4 m mélyen nagyméretű árok maradványai láttak napvilágot. (2. kép) A feltárt árok délről észak felé 12 m hosszan futott, majd északnyugati irányba enyhén ívesen meghajolt és 6,6 m hosszan húzódott tovább. A keleti oldala meredeken lejtett, a nyugati fele pedig enyhén emelkedett felfelé. Teljes mélységét nem ismerjük, mivel közepén újkori téglaboltozatos csatorna vágta ketté. Aljából a szürkésbarna, iszapos-agyagos betöltésből népvándorlás kori hullámvonalas edénytöredékek és *tegula* maradványok kerültek elő. A betöltés tetején fekete, faszenes földbe ágyazva 6-7 cm vastag, kőporos, kőzúzalékos útréteg mutatkozott, amelynek bontásából néhány római kerámatöredék került elő. Az árok feltételezhetően Contra Aquincum késő római tábornak övezte. (NAGY 1946)

Az árok északi felén, közvetlenül a keleti partjába belevájva, két földbemélyí-

Roman Period defensive works and a Turkish bath in the city of Pest

(Budapest V, 1 Pesti Barnabás Street, Lrn: 24312)

From June 12 to October 17, 2007, preventive excavations were conducted in the courtyard of District V, 1 Pesti Barnabás Street, the former ELTE “A” building, in continuation of test excavations begun in 2006 (BESZÉDES–ZÁDOR 2007, 266). Features from the Roman Period, the Migration Period and the Middle Ages as well as the remains of a Turkish bath were uncovered. (Fig. 1)

The remains of a large ditch appeared in the center of the yard under the modern and Turkish period fills at a depth of 3.5-4 m. (Fig. 2) The ditch extended for 12 m from south to north, running for another 6.6 m after making a slight bend towards the northwest. The eastern side sloped steeply, while the western part rose slightly. The complete depth is not known since it was cut by a modern brick-domed sewer. The greyish brown muddy clayey fill on its bottom contained pottery shards with wavy linear patterns from the Migration Period and *tegula* fragments. A 6-7 cm thick road layer comprising rubble and stone powder appeared imbedded in the black earth mixed with charcoal. When cleaned it yielded a few Roman shards. The ditch probably encircled the Late Roman fortress of Contra Aquincum. (NAGY 1946)

Two semi-subterranean houses were found cut into the eastern wall of the

1. kép: Az ásási terület felülnézete

Fig. 1: Bird's eye view of the excavation

tett ház került elő. Méretük: 360×360 és 280×360 cm. Külső részükön, a sarkoknál három-három 15-20 cm széles cölöplyuk folytja mutatkozott. Belsejükben, a keleti oldalon többször megújított, faszenes, égett betöltésű kemencék maradványait bontottuk ki, melyekből néhány jellegetlen (késő római vagy népvándorlás kori) kerámiatöredék került elő.

A házaktól délre, a római árok keleti falában 80×90 cm átmérőjű külső kemence átégett, paticsos sütőfelületét bontottuk ki (betöltésében állatsontot és kevés népvándorlás kori kerámiatöredéket találtunk), míg délkeletre öt egymást metsző gödör maradványai kerültek elő. Mindegyikük belső oldalát cölöplyukak sora övezte. Mivel az újkori beépítés meg-

northern part of the ditch. They measured 360×360 cm and 280×360 cm respectively. Three 15-20 cm wide postholes appeared outside each of their corners. Inside the house, on their eastern sides, were found the remains of repeatedly renewed ovens. Their burned fills were mixed with charcoal and contained a few atypical pottery shards (from the Late Roman Period or the Migration Period).

The burned, daubed baking surface of an outdoor oven with a diameter of 80×90 cm was unearthed south of the houses in the eastern wall of the Roman ditch (its fill contained animal bones and a few shards from the Migration Period), while the remains of five intersecting pits were found to the southwest. Rows of postholes bor-

bolygatta a gödöresoportot, így csupán a szintviszonyok alapján feltételezzük, hogy a házakhoz tartozó tároló gödrök lehettek. Körülöttük és mellettük a cölöplyukak sűrű sora került elő. A különböző mélységű és irányú cölöpök funkcióját nem ismerjük. Talán a süppedő, agyagos talaj planírozására és megszilárdítására szolgáltak. Ezt bizonyítja, hogy a törökkorban ugyanezen a helyen, de 120 cm-rel magasabb szinten, szintén cölöplyukak sűrű és rendszertelen sora került elő az agyagos talajban.

Kutatási területünk a középkori Pest központjában feküdt. A Belvárosi templom északi oldalának beépítetlen, szabad területe volt, amelynek feltártuk többször megújított kőporos útszintjeit. A finom kőporral, apró zúzott kővel lefedett járósíntekből 14-16. századi kerámiatöredékek, kevés állatsont és néhány pat-

teredt them on the inside. As the modern construction had disturbed the group of pits, it can only be supposed from the altitudes that these features were storage pits of the houses. A dense row of postholes was discovered around and beside them. The function of these postholes of various depths and directions is not known. They may perhaps have helped the leveling and the consolidation of the boggy clayey soil. This idea seems to be supported by the fact that a dense and unsystematic row of postholes from the Turkish period was found in the clayey soil in the same place only 120 cm higher up in the stratigraphic sequence.

The investigated territory lay in the center of medieval Pest. It marked the empty area north of the Belváros church. Repeatedly renewed stone-powdery road surfaces were unearthed in this area. Shards from the 14th-16th centuries, a few animal bones and horseshoe fragments were recovered from the floor surfaces covered with a fine stone powder and small pieces of rubble. The levels were separated by 30-40 cm thick clay layers.

The remains of a Turkish steam bath were uncovered on the western side of the territory. (Fig. 3) Lajos Nagy had formerly interpreted the ruins as Roman remains and linked them with the Late Roman fortress. (NAGY 1946, 8–10) The bath extended under the northern and western wings of the house as well. The ruins were taken into account in the designs and during the construction of the actual building. Thus, no cellars were built where the ruins had been discovered. Even so, they were fairly badly damaged when they were re-opened and wide buttresses and other modern walls cut the rooms. Evlia Chelebi mentioned the pres-

2. kép: A római árok keleti oldala
Fig. 2: The eastern side of the Roman ditch

kötőredék került elő. A szinteket 30-40 cm vastag agyagréteg választotta el egymástól.

A területünk nyugati oldalán egy török gőzfürdő maradványai kerültek napvilágra (3. kép), melyet korábban Nagy Lajos római eredetűnek vélt és a késő római táborral hozta kapcsolatba. (NAGY 1946, 8–10) A fürdő behúzódik az épület északi és nyugati szárnya alá is. A jelenlegi épület tervezésekor és kivitelezésekor figyelembe vették elhelyezkedését, azokat a területeket nem pincézték alá, ahol a maradványaira bukkantak. Így is erősen visszabontott állapotban került újra napvilágra, helyiségeit széles támpillérek és egyéb újkori falak vágják. Pesten Evlia Cselebi két gőzfürdőt (*hamamot*) említ (EVLIA CSELEBI, 259), ezek egyike került feltárássra. Gőzfürdő volta azt jelenti, hogy nem termál-

ence of two steam baths (*hamam*) in Pest and this must be one of them. A steam bath does not use thermal water for heating but water heated in a furnace built together with the bath. The water came either from a nearby well or from the Danube. There was no pool in this type of bath, just like in the one unearthed on Pesti Barnabás Street. It was heated with floor heating extending over the entire building except for the vestibule. The hypocaust and the pavement of the bath was recovered in a nearly intact condition over a large surface and the double water pipe system that fed the fountains of the bath were found in the walls.

The main parts of the building could be identified during the excavations: The vestibule was the southernmost room so the entrance opened from the direc-

3. kép: A török kori fürdő belső helyiségei
Fig. 3: Interior rooms of the Turkish Period bath

4. kép: A feltárt fürdő északi oldala

Fig. 4: Northern side of the excavated bath

vízzel fűtöttek, hanem a fürdő részeként megépített kazánban felmelegített vízzel, melyet vagy egy környező kútból, vagy akár a Dunából is nyerhették. Ebben a fürdőtípusban nem volt medence, ahogy a Pesti Barnabás utcában feltártban sem. Fűtését, az előcsarnok kivételével, az egész épület alatt húzódó padlófűtéssel oldották meg. A fürdő *hypocaustumja* és padlója nagy felületen szinte teljesen épen került felszínre, a falakban pedig még megtalálható a kétsoros vízvezetékrendszer, mely a fürdő csorgókútjait táplálta.

A feltárások során azonosítani lehetett az épület fő részeit: az előcsarnoka a legdélebbi helyisége volt, tehát a mai Belvárosi templom (a törökkorban *dzsámi*) felől nyílt a bejárata. Felszínre került az előcsarnokra jellemző fogazott padkakialakítás,

tion of the modern Belvárosi Church (it served as a mosque or *jami* in the Turkish period). The stepped bench arrangement characteristic of vestibules and a fragment of the pavement were brought to light. The bath building itself extended towards the north. (Fig. 4) Three more rooms were unearthed. The northernmost was the hot room (*sidzsaklik* or *harrara*). In its center the so-called “*göbek tasi*” stood as a constructed elevated area. A part of it lies under the wall of the actually standing building, so its shape and structure could not be investigated. The middle rooms can be identified as the so-called “transitional room” or the depilating room.

The lower, daubed part of a cistern was unearthed in the eastern part of the build-

ill. a padló részlete is. Maga a fürdőépület észak felé nyúlt el (4. kép), három további helyisége került most felszínre, ezek közül a legészakibb azonosítható a forró teremmel (*sidszaklik* vagy *harara*), melynek közepén egy épített kiemelkedő részként állt az ún. „*göbek tasi*”. Ennek részlete jelenleg az álló épület fala alá esik, így alakja és szerkezete még nem kutatható. A középső helyiségek az ún. „átmeneti helyiséggel”, esetleg a szőrtelenítő helyiséggel azonosíthatóak.

Az épület keleti szélén egy víztartály alsó, tapasztott része került feltárássra, sajnos ebbe a helyiségbe, hosszában egy újkori falat építettek.

A fürdő további érdekességét adja, hogy a fürdő falait alkotó kőfalra, mintegy köpenyezésként épült rá téglából az a rész, melyben a vízvezetékeket és a *hypocaustum* szellőzőit vezették el. Ehhez hasonló eddig más magyarországi török fürdőben nem tapasztaltunk. A kőfalon megújított vakolatot találtunk, ezért felmerült, hogy esetleg egy korábbi épületet alakították át a fürdőnek, ez azonban még nem bizonyított. Elméletileg igen nehézkes egy más funkcióra készült épületet fürdővé alakítani, annak szigorú szabályokat követő műszaki, gépészeti kialakítása miatt. Megoldásként Pest több periódusú török uralma kínálkozik még, esetleg egy nagyobb átalakítást feltételez.

A falak felületén nagy mennyiségben megmaradt a török rózsaszínű, ill. vörös vakolat, a padlót vörösmárvány burkolat fedi.

A fürdő keleti zárófala előtt kemencék, gödrök és egy faszervezetű kút maradványait tártuk fel. Az ismétlődő ostromok következtében vastag, égett pusztulási réteg fedte a teljes udvart, amelyből nagy mennyiségű török házikeramia-töredék,

ing. Regrettably, a modern wall had been built through the length of this room.

Another interesting feature of the bath is that the brick wall in which the water pipes and the air holes of the hypocaust ran was built against the stone walls of the bath like an apron wall. No similar architectural solution has been observed in any other Turkish bath in Hungary. A renewed plastering was found on the stone wall so it is possible that an earlier building was reconstructed into a bath although this cannot yet be proved beyond a doubt. Theoretically, it is very troublesome to transform a building serving a different function into a bath because of the technical demands that follow strict rules. Another explanation may be related to the multi-period character of Turkish rule in Pest suggesting that a major reconstruction was possible.

The Turkish pink and red plaster was preserved on the wall surfaces in large quantities, and a red marble pavement covered the floor.

The remains of ovens, pits and a timber-construction well were unearthed in front of the eastern end wall of the bath. As the result of repeated sieges, a thick, burnt destruction layer covered the entire courtyard. It contained many Turkish household ceramic shards, animal bones and a few metal fragments.

The cemetery around Belvárosi Church was closed in the 17th-18th century. When the Piarist Monastery and School was constructed, four graves were found in the courtyard (an infant and three adults).

Actually, the interior reconstruction of the building is still on-going and hopefully it will be possible to glean new data on the former buildings and the construction pe-

állatsont és kevés fémtöredék került napvilágra.

A 17-18. században a Belvárosi templom körüli temetőt a Piarista Rendház és Iskola építéskor számolták fel. Az udvaron négy sírt (egy gyerek és három felnőtt) tártunk fel.

Jelenleg az épület belső felújítása folyik, így a kivitelezési munkák végigkísérésével remélhetőleg újabb adatokat kapunk a telek egykori beépítéséhez, a török fürdő építési korszakaihoz.

*Beszédes József – Papp Adrienn
– Zádor Judit*

Irodalom/References:

BESZÉDES – ZÁDOR 2007 – Beszédes J. – Zádor J.: Budapest, V. ker., Pesti Barnabás utca 1., Hrsz.: 24312. Aqfűz 13 (2007) 266.

EVLIA CSELEBI – Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664 (Ford.: Karácson Imre). Budapest 1904.

NAGY 1946 – Nagy L.: Az Eskü-téri római erőd, Pest város őse. Budapest 1946.

riods of the Turkish bath during observation of the construction work.

*József Beszédes – Adrienn Papp
– Judit Zádor*